

VÖLGYESI ZOLTÁN

A Monarchia végzetes háborúja és a nemzetiségek

A TÖRTÉNELMI MAGYARORSZÁG FELBOML(ASZT)ÁSA

1918-ig a Magyar Királyság közel egy évezreden át integrálta az etnikai, nyelvi és vallási szempontból heterogén Kárpát-medence területeit és népeit. Az 1918 végén és 1919-ben bekövetkezett területfoglalások, illetve a trianoni békével járó terület- és népességvesztés az egyik legnagyobb törésvonalat képezi Magyarország történetében, s egyúttal döntő változást hozott a Kárpát-medence nem magyar népeinek életében is.

A multietnikus birodalom és a külső veszélyek

A kiegyezéstől 1918-ig a Magyar Királyság egyenjogú félként integrálódott a dualista felépítésű Osztrák–Magyar Monarchiába, ami kora egyik nagyhatalmának számított, ám gazdasági fejlettségben lemaradt Németországtól, Angliától és Franciaországtól is. A védelmi kiadások aránya és a hadsereg fejlesztése terén is jelentős leszakadásban volt. Még az elmaradottabb, de hatalmas embertartalékkal rendelkező Oroszországhoz képest is jóval kevesebbet költött a hadseregére a századelőn, s a háború kitörésekor egyáltalán nem volt felkészülve egy többfrontos, hosszabb ideig tartó háborúra. Sebezhetőnek tartották multietnikus jellege miatt is: a két domináns nemzet, a német és a magyar együtt is kisebbségben volt a többi, zömében szláv etnikummal szemben.

Az általános hadkötelezettségből adódóan a sorkatonaságban minden nemzetiség nagyjából számarányának megfelelően képviseltette magát. Mivel a közös hadsereg nemzetek felettinek tekintette magát, a katonákat nem nemzeti hovatartozás, hanem anyanyelv szerint tartották nyilván. Minden száz katonából átlagban 25 volt német, 20 magyar, 13 cseh, 9 szerbhorvát (azaz szerb, horvát és mohamedán bosnyák), 8-8 lengyel, illetve rutén (ukrán és ruszin), 7 román, 4 szlovák, 2 szlovén, 1 olasz anyanyelvű. A közös szárazföldi haderőt 16 hadtestbe szervezték, ebből 9 az Osztrák Császárság, 6 a Magyar Királyság, 1 pedig az 1908-ban anektált Bosznia-Hercegovina területén állomásozott, s onnan verbuválódott.¹ A közös

* 100 éve, 1918. november 11-én, a franciaországi Compiègne közelében található vasúti kocsiban írták alá a háborús felek az I. világháborút lezáró békeszerződést. A „Nagy Háború” eseménytörténete, mint tudjuk, mára nem csupán a történettudományi kutatás, de a korszak kérdéseivel foglalkozó komplex tudományosság érdeklődésére is számot tart. Összeállításunk írásai, a megközelítés legfrissebb lehetőségeire utalva, többek között, a politika- és mentalitástörténet, valamint az irodalom- és a kultúratudomány kérdései segítségével igyekeznek megvilágítani a történeti esemény – máig ható – jelentőségét.

¹ Balla Tibor: *Az Osztrák–Magyar Monarchia hadereje*. In Romsics Ignác (főszerk.): *Magyarország az első világháborúban*. Kossuth Kiadó – Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, Budapest, 2010, 23–41.;

hadsereg ezredei maguk is soknemzetiségűek voltak, hiszen területi és nem etnikai elv alapján épültek fel, s nyertek utánpótlást. Alig akadt „tisztá” ezred, ahol a legénység 90%-a azonos anyanyelvet beszélt volna. A tiszteknek a legénységgel az ezred nemzeti nyelvén, illetve nyelvein kellett érintkezniük. Nemzeti nyelvnek számított minden olyan nyelv, amit a legénység legalább 20%-a beszélt. 1914-ben a közös hadseregben 164 olyan ezred vagy más nagyobb önálló egység akadt, amelyben két nyelv dívott, s harminc olyan, amelyben három vagy négy is. A gyalogezredekben mindössze hét volt tisztán magyar nyelvű, a huszárezredeknek viszont a többsége, 16-ból 10 tisztán magyar volt.

A birodalomnak – a két domináns nemzet mellett – volt két részlegesen domináns nemzete is, a horvát és a lengyel, miután a magyar koronához tartozó Horvátország, valamint a lengyel vezetésű Galícia széles körű autonómiával rendelkezett. A Monarchia három népének volt saját anyaországa a szomszédban, amely nemcsak kulturális vonzást gyakorolt az itt élőkre, hanem nemzetegyesítésre hivatkozó irredenta mozgalmak kiindulópontjával is szolgált: Szerbia, Románia és Olaszország. 1914 előtt ugyanakkor Olaszország és Románia is a Monarchia szövetségese volt (utóbbi egy 1883-as titkos szerződés óta).

A nemzetiségi kérdésből és a birodalom etnikai megosztottságából fakadó veszélyekre kereste a megoldást a trónörökös *Ferenc Ferdinánd* főherceg, aki *Ferenc József* mellett nem kapott közvetlen beleszólást politikai döntésekbe, ám a közös hadsereg főfelügyelőjeként mégis növekvő befolyásra tett szert. Maga köré gyűjtött nemzetiségi politikusokkal reformterveket dolgoztatott ki, melyek közös sarkpontja a dualista rendszer átalakítása és a magyar befolyás visszaszorítása volt, ezért a magyar politikai elit aggódva várta trónra lépését. Fő feladatának tekintette, hogy megerősítse az uralkodói hatalmat és a birodalom egységét, üttőképességét. Ezt célozták a nemzetiségeknek kedvező föderalista tervek, valamint a főherceg által egy időben preferált trialista megoldás is, mely Horvátország, Dalmácia, a szlovénok lakta Krajna és Bosznia-Hercegovina egyesítésével hozott volna létre egy nagy délszláv tartományt a Monarchián belül, horvát vezetéssel.² Ez utóbbi elképzelés keresztezte a nagyszerb törekvéseket, ezért is jött kapóra a főherceg boszniai látogatása 1914 nyarán a nagyszerb mozgalmat támogató illegális és féllegális nacionalista szervezeteknek, a Fekete Kéznek és az Ifjú Boszniának, amelyek a merénylet hátterében álltak.

A háború kitörése és a háborús felelősség

A háború kitörésének okaként igen gyakran az 1914. június 28-i sarajevói merényletet jelölik meg, azonban *Ferenc Ferdinánd* Habsburg-trónörökös meggyilkolása inkább csak háborús ürügy volt. Egyfelől a Monarchia és Szerbia között az ellentét korábban kezdődött, s az 1912. és 1913. évi Balkán-háborúk idején már csaknem háborúhoz vezetett. Másfelől a Monarchia Szerbia ellen indított hadjárata önmagában nem okozott volna világhégest, ehhez az egymással szemben álló katonai szövetségek konfliktusa és több nagyhatalom, főként Oroszország, Németország, illetve Franciaország háborúhoz vezető lépéssorozata kellett. Bár a győztes antant hatalmak a háborús felelősséget később kizárólag központi hatalmakra, azon belül is el-

Pollmann Ferenc: Létszám, lelkesedés, felkészültség. Az osztrák–magyar haderő. *Rubicon*, 2014. 4–5. sz., 75.

² Ifj. Bertényi Iván: *Az első világháború okai*. In: Romsics Ignác (Főszerk.): *Magyarország az első világháborúban*. Kossuth Kiadó – Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, 2010, 14.

sősorban Németországra és a Monarchiára hátrították, nehezen kérdőjelezhető meg, hogy a háborús felelősség megosztott.³

A trónörökös elleni merénylet tényéből nem következett szükségszerűen hadüzenet, s még akkor sem következett volna, ha a szerb kormány felelősségét sikerül egyértelműen bizonyítani a Monarchia nyomozhatóságainak. A merénylet kapóra jött azoknak a politikusoknak és katonai vezetőknek, akik évek óta preventív háborút szorgalmaztak, s ebben látták a Monarchia külső és belső stabilizálásának legfőbb eszközét. Fő szószólójuknak számított *Franz Conrad von Hötzendorf* vezérkari főnök, a hadsereg parancsnoka, akinek vesszőparipája volt a Szerbia elleni preventív háború a boszniai annexiós válságot követően, ám Oroszország ellen nem akart harcolni.⁴ A Szerbia megbüntetésére szánt katonai akcióját a Monarchia végül nem is magával a gyilkossággal, hanem a szerb kormány ellenséges politikájával, a birodalom területi épséget veszélyeztető, irredenta szervezetek megtűrésével és végső soron az ultimátum elutasításával indokolta.

Az idős Ferenc József császárt és tanácsadóit nemcsak azért terheli felelősség, mert az első lépést a Monarchia tette meg a hadüzenetével a háború felé vezető úton, hanem azért is, mert nem mérték fel a háborúval járó politikai kockázatokat, beleértve a birodalom széthullásának veszélyeit. Számos történész vélekedik úgy, hogy a világháború csak a kegyelemdőfést adta meg a soknemzetiségű birodalomnak, ahogy a korban is voltak ennek a nézetnek képviselői. Valószínűbb azonban, hogy ha nem tör ki a világháború, az Osztrák–Magyar Monarchia nem bomlik fel rövid távon, nem látszott ugyanis olyan belső politikai erő, amely felbomlaszthatta volna, s ez még inkább igaz a Monarchián belül a Magyar Királyságra.

Gróf Tisza István magyar miniszterelnök jól érzékelte egy esetleges háború veszélyeit, beleértve a fenyegető orosz támadást, és azt, hogy Románia, a megbízhatatlan szövetséges Erdély megszerzésére aspirál, ezért ezt el akarta kerülni. Számításba vette azt is, hogy a magyar kormánynak egy háborús győzelem esetén sem érdeke növelni a birodalom területét, mert az csökkentené a magyarság össznépszerűsége belüli arányát, s veszélyeztetné a dualista rendszer fenntartását. A sarajevói merényletet követően egyből Bécsbe utazott, s memorandumot intézett az uralkodóhoz, melyben szenvedélyesen érvelt a hadüzenet ellen. Érveit a koronatanács 1914. július 7-i ülésén megismételve óva intette a Monarchia vezetőit egy kiszélesedő háborús konfliktustól. A válság megoldására azt ajánlotta, hogy első lépésként ultimátum helyett csak egy diplomáciai jegyzéket nyújtsanak át Szerbiának, amely szigorú, de nem teljesíthetetlen követeléseket tartalmaz, s csak ha Belgrád ezeket elveti, következzen az ultimátum.⁵ Ám véleményével egyedül maradt. Ezután még egy kísérletet téve, július 8-án újabb memorandumot intézett Tisza a császárhoz, amelyben így érvelt álláspontja mellett: *„egy Szerbia elleni támadás mintegy varázsütésre háborút jelentene Oroszországgal, és azt követné a világháború. (...) Hiszek abban, hogy Szerbiának lehetőséget kell adni a háború elkerülésére, ha ezt egy diplomáciai vereséggel megteheti, ami kétségtelenül igen komoly lesz. Ha mégis*

³ A világháború kitörésének okaihoz lásd: Boia, Lucian: *Vesztesek és győztesek: az első világháború újraértelmezése*. Cser Kiadó, Budapest, 2015, 30–48.; Ifj. Bertényi Iván: i. m. 7–22.

⁴ Hajdú Tibor – Pollmann Ferenc: *A régi Magyarország utolsó háborúja 1914–1918*. Osiris Kiadó, Budapest, 2014. 45.

⁵ A közös minisztertanács 1914. július 7-i ülésének jegyzőkönyve. Szabó Dániel (szerk.): *Az első világháború*. Osiris Kiadó, Budapest, 2009, 42–49.

*háború kerekedik mindebből, az egész világ számára nyilvánvalóvá kell tenni, hogy mi pusztán önvédelemből cselekszünk.*⁶

Tisza szerepét a háború kitörésének időszakában a magyar történetírás alapján már rég tisztázta, ám figyelemre méltó *Bryan Cartledge* angol történész véleménye, aki szerint ha Ferenc József elfogadta volna Tisza javaslatát, Szerbia bizonyára olyan választ adott volna, amely megfosztotta volna a Monarchiát a casus bellitől, s Európa elkerülhette volna a háborút, legalábbis egy időre. Tisza érvelésének azonban esélye sem volt arra, hogy elfogadják, miután a koronatanács és maga Ferenc József császár másképp döntött. Ha Tisza ezután is mereven kitart eredeti álláspontja mellett, Ferenc József minden bizonnyal felmenti, és nem okozott volna nehézséget az uralkodónak a megfelelő háborúpárti utód megtalálása, hiszen a magyar politika élet képviselőinek többsége a fegyveres megtorlás híve volt, sőt a kardcsörtető függetlenségi ellenzék túltett a kormánypárton. Mivel a német szövetséget Tisza saját külpolitikája sarokkövének tartotta, s a németek elszántak voltak a Monarchia tekintélyének megvédésére, katonai megsegítésére, illetve Oroszország megfélemezésére (sőt minél előbb, mert a gyors ütemben fegyverkező Oroszország jövőbeli megerősödésétől tartottak), ugyanakkor német nyomásra Románia semlegességet vállalt, sőt kötelezte magát arra, hogy Erdélyt nem veszélyezteti, végül Tisza is beadta a derekát, s elfogadta a hadiállapot bejelentését.

A háború alatt Németországban Tiszát tartották „*a Monarchia erős emberének*”, aki minden kételyét félretéve szorgalmazta a háborús erőfeszítéseket. El kell ismerni, hogy az ország háborús mozgósításában és a háterszág életének megszervezésében valóban kimagasló teljesítményt nyújtott. A háborús lelkesedés soha nem ragadta el, sőt kezdettől fogva figyelmeztetett a háború negatív hatásaira. Egyike volt azoknak, akik átlátták a háború igazi tétjét, hogy ez élet-halál harc lesz nemcsak a Monarchia, de Magyarország számára is. Ezért vállalta a háború elhúzódnásával egyre népszerűtlenebbé váló szerepet. Külföldön s idehaza is szinte összefonrt a neve a háborúval, a végén már úgy beszéltek róla, mintha övé lenne az első számú felelősség a háború miatt. *Eduard Beneš*, az emigráns Csehszlovák Nemzeti Bizottság titkára – a magyarellenes nyugati propaganda egyik fő terjesztője – így írt a magyarokról és Tiszáról a Párizsban 1916-ban kiadott hírhedt, *Détruisez l'Autriche-Hongrie* (Zúzzátok szét Ausztria-Magyarországot) című pamfletjében, meglehetősen eltorzítva a történeti valóságot és a demográfiai adatokat: „*Sohasem volt még kegyetlenebb elnyomó, mint a magyarok. (...) Szükségképpen a németek leghűségesebb és leghagyományosabb szövetségesei voltak, és egész nemzeti és politikai létezésük ettől a kapcsolattól függ. Őket terheli felelősség a most kirobbant háborúért. A Monarchia balkáni politikája mindenekelőtt magyar politika volt. A Szerbia elleni harcot a magyarok vezették (...) Magyarországon 8 millió magyar van, és szinte kisebbségben vannak a szlovákokhoz képest, a románokat nem is számolva. (...) A magyarok számára egyetlen lehetőség van, hogy megoldják ezeket a problémákat: egy győzedelmes háború. A koronatanácsban is, amely 1914 júliusában eldöntötte, hogy Szerbiával háborút vív, Tisza hangja volt a meghatározó.*”⁷

⁶ Idézi: Cartledge, Bryan: *Megmaradni... A magyar történelem egy angol szemével*. Officina, Budapest, 2010, 323.

⁷ Eduard Beneš: *Zúzzátok szét Ausztria-Magyarországot! A cseh-szlovákok áldozatának történelmi bemutatása*. JATE Történész Diákkör, Szeged, 1995, 33–34.

A háború és a magyarországi nemzetiségek

A magyarországi nemzetiségek vezetői a háború kitörésekor pártjuk és nemzettársaik lojalitását hangsúlyozták a Monarchia és a magyar állam iránt, és egészen 1918 őszéig a magyar állam keretében határozták meg nemzeti céljaikat. A frontra vonulást és a haza védelmét a nemzetiségi lakosság többsége állampolgári kötelezettségnek tekintette, s azzal a meggyőződéssel teljesítette, hogy ez a Habsburg korona alá tartozó népek közös sorsa.

A magyarországi nemzetiségek vezetőit és közvéleményét különösen megrázta a Ferenc Ferdinánd ellen elkövetett merénylet, hiszen nemcsak uralkodóházuk elleni támadást láttak ebben, de politikai támogatójuk elvesztését is. Azt remélték ugyanis, hogy a Habsburg-birodalom leendő császára, Ferenc Ferdinánd a dualista rendszert majd felszámolja, és megvalósítja azt a föderalista reformtervet, amin tanácsadói dolgoztak a bécsi Belvedere palotában, köztük olyan magyarországi nemzetiségi politikusok, mint a román *Aurél C. Popovici* és *Alexandru Vaida-Voevod*, a szlovák *Milan Hodža* és a bánsági német *Edmund Steinacker*. „*Ferenc Ferdinánd meghalt és vele együtt meghaltak reményeink* – írta a brassói román lap, a *Gazeta Transilvaniei* – (...) *árvák maradtak mindazok, akik ismerték, e birodalom minden elnyomott népe, amely szabadságra és igazságra éhezik.*”⁸ Cornel Sigmirean román történész szerint a románok szinte Messiásként tekintettek rá. A román küldöttség a bécsi Hofburg kápolnájában koszorút helyezett el, a következő szimbolikus felirattal: „*Utolsó reménységünknek, hűség-odaadással.*”⁹

A szlovák politikusok a háború alatt is az 1861. évi szlovák memorandumban megfogalmazott autonómiatervezetet tartották irányadónak, azaz a Magyar Királyságon belüli „felsőmagyarországi szlovák kerület” kijelölésének igényét, elismerve a „magyar haza” területi integritását. Az etnikai határhoz igazított „*Okolie*” (kerület) magában foglalta volna az etnikai határtól északabbra fekvő szlovák többségű vármegyék (Trencsén, Árva, Turóc, Liptó, Zólyom, Sáros és Szepes) teljes területét, valamint a szlovák–magyar nyelvhatár által metszett megyék (Pozsony, Nyitra, Bars, Hont, Nógrád, Gömör, Torna, Abaúj és Zemplén) északi, többségében szlovákok által lakott részét.¹⁰ A Szlovák Nemzeti Párt 1914 tavaszán elfogadott programja a szlovák autonóm kerületet és annak tartománygyűlését föderalista reform keretében látta megvalósíthatónak: „*Sem apáink, se mi nem álmodoztunk egy önálló, független szlovák államról. Legfőbb eszményünk egy tartománygyűlés és egy autonóm kerület. Támogatjuk a magyar és az osztrák föderalizmust, amely etnikai egységek alapján szerveződnek és biztosítaná a kisebbségek megfelelő jogait.*”¹¹

A háború kitörését követően Szlovák Nemzeti Párt elnöke, *Matúš Dula* a következő állásfoglalást adta ki pártja nevében: „*Álláspontunk adott a magasságos uralkodóház iránti született alattvalói szeretet és hűség által, valamint azon nagyszámú jótétemény és kegy által, amelyet népünk kiváltképp a kritikus időszakban a legfelsőbb helyről kapott, s végül adott ama lángoló, olthatatlan vágy által, hogy legdrágább, elődeinktől örökölt kincsünket, szlovák nemzetiségünket megőrizhessük. Eme, a nemzeti különállásunk megőrzésére irányuló vágyunkban*

⁸ *Gazeta Transilvaniei*, 1914. 31. sz.

⁹ Sigmirean, Cornel: Átalakuló identitások. A Monarchia iránti hűségtől a nemzeti identitásig. *Pro Minoritate*, 1916 tél, 27.

¹⁰ Szarka László: *A szlovákok története*. Bereményi Könyvkiadó, Budapest, 1993, 116–118.

¹¹ Szarka László: *Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika 1867–1918*. Kalligram, Pozsony, 1999, 272.

mélyen áthat bennünket, szlovákokat az a meggyőződés, hogy az ilyen kis nemzeteknek, mint mi magunk és a többi, hazánkban s az egész monarchiában élő kisebb-nagyobb néptörzs, legjobban az olyan államalakulat felel meg, mint amilyen a mi hazánk és monarchiánk. Ki akarná szétválasztani azt, amit az Úr egybekötött?

(...) Nekünk fontos, hogy hazánk s monarchiánk megőrizze egységét, az elkövetkező háborúban ne szenvedjen semmilyen károsodást s abból győztesként kerüljön ki. Ezért tesszük kockára életünket és vagyonunkat. Mindazonáltal a szláv nemzetséghez tartozó népként nem mondunk le – s nem is mondhatunk le – egyik közelebbi vagy távolabbi vérrokonsági kötelékről sem, mely bennünket a szláv néphez fűz. A vérrokonságra azonban nem leszünk tekintettel, s nem szabad gátolnia bennünket abban, hogy alattvalói és hazafiúi kötelességeinknek maradtalanul eleget tegyünk”.¹²

A hazai románok politikai vezetői is úgy vélték, hogy elérkezett a Monarchia és a szűkebb haza, a Magyar Királyság iránti hűségről való bizonyágtétel órája. A Román Nemzeti Párt budapesti parlamenti klubjának elnöke, *Teodor Mihali* közzétette felhívását a „*Szent István koronája alatt élő*” román nép fiaihoz, arra ösztönözve őket, hogy mindenben teljesítsék haza iránti kötelességüket. A Román Nemzeti Párt lapja iránymutató vezércikkében hangsúlyozta, hogy „*a román népnek a trón és a haza iránti megingathatatlan hűsége nem csupán hagyományos, hanem páratlan is azon népek történetében, amelyek a Monarchiában élnek. (...) Ezért a legjobb tanács, amelyet román értelmiségieknek, de különösen vezetőiknek adhatunk, hogy vegyenek példát a román paraszt magatartásáról, aki annyi méltósággal ment a háborúba, továbbá legyenek tekintettel a nehéz körülményekre.*”¹³ A nagyszebeni és a brassói román püspökök körleveleket küldtek a parókiákra, amelyekben felszólították a hívőket, hogy tegyenek eleget a mozgósítási parancsoknak. A katonai parancsokat is román nyelven közölték. Az erdélyi falvakban és városokban engedélyezték a román zászló kitűzését, amit a hatóságok azzal magyaráztak, hogy Románia Ausztria–Magyarország szövetségese. Megengedték a román nemzeti színű kokárdák viselését, a fúvószenekarnak pedig a *Deșteaptă-te române!* („Ébredj fel, ó, román!”) kezdetű nemzeti himnusz (1990 óta a hivatalos román himnusz) éneklését.

A nemzetiségek lojalitása általában meghaladta az elvárásokat. Pedig az antant egyes katonai és politikai vezetői azt hitték, hogy a többségükben szláv elemekből álló tartalékos egységek dezertálnak majd, vagy csak ímmel-ámmal harcolnak, de a nemzetiségű többségű és vegyes összetételű csapatok is többnyire kitűnően küzdöttek; különösen a horvát és a bosnyák katonák tettek rendkívüli harci szellemről tanúbizonyságot. A szlovák nemzetiségű katonák harctéri helytállását ugyancsak elismerés övezte. *Borojević Svetozar* horvát származású tábornagy, az Isonzó-hadsereg parancsnoka szlovák katonáit „kitűnő materiának” nevezte, *Conrad von Hötzendorf* vezérkari főnök pedig egy 1915. évi elemzésében az alábbiakat jegyezte meg a szlovák nemzetiségű katonákról: „*vitézül harcoltak és gyakran lelkes gondolkodásmódnak, hazafiasságnak és a dinasztia iránti hűségnek adták tanújelét.*”¹⁴ A háború után is

¹² A Szlovák Nemzeti Párt elnökségének nyilatkozata a világháború kitörése után. 1914. aug. 6. Kemény G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában*, 7. köt. 1914–1916. 35–36.

¹³ La situație. *Românul*, 1914. júl. 30/aug. 12; 167. sz.

¹⁴ Miklós Tamás: Szlovák nemzetiségű katonák harctéri magatartása a háború végén. Nagy Háború blog, 2015.09.23.

megmaradt a szlovák katonák hősiességének pozitív emléke. Példa erre a nyitrai 14. honvéd gyalogezred erdélyi harcairól szóló közlemény, valamint az olasz fronton, a tiroli hegyekben 1918. november első napjaiig hősiesen kitartó és az angolok áttörését sikeresen megakadályozó esztergomi 14. gyalogezred példás harctéri magatartásáról szóló katonai dokumentumok. Ezekben a harcokban 1918. augusztus 1-től osztrák–magyar részről mintegy három-ezer ember vett részt, akiknek mintegy 30%-a szlovák anyanyelvű volt. Bloss Győző őrnagy jelentése szerint a 1150 legénységi kitüntetés közel felét, 540-et szlovák nemzetiségűek kaptak, s mint írja: a szlovák legénység „magyar hazájáért mindenkor hűen és vitézül harcolt és a cseh csapatoknak az ellenséghez való átpártolását elítélte. Az ellenségnek az átpártolásra fölszólító röpcéduláit tudomásvételre sohse vették és ezt hazaárulásnak minősítették.”¹⁵

1914-ben a birodalmi hadsereg 18 ezer hivatásos tisztje között csupán 200–250 román nemzetiségű tiszt szolgált. Cornel Sigmirean több példát is említ olyan magyarországi származású román tisztekre, akik pályafutásukkal katonai érényeik mellett egyaránt kitűntek a birodalom, a dinasztia, illetve a nemzetük iránti elköteleződéssel. *Anchidim Șioldea* ezredes egy Beszterce-Naszód megyei községben született, s azon kevés román tisztek közé tartozik, akik elvégezték a budapesti Ludovika egyetemét. Tanulmányai befejeztével, 1884-ben hadnagyi rangot kapott. Fokról fokra emelkedett a ranglétrán, és 1914 augusztusában ezredessé lépett elő. Dandárparancsnokként előbb a szerb frontra küldték, majd galíciai harcokban vett részt, ahol súlyos térsérüléseket szenvedett. A budapesti helyőrségi kórházba szállították, ahol megműtötték, ám a műtétet nem élte túl. A temetési szertartásra Balázsfalván került sor, ahol a gyászbeszédet *Alexandru Ciura* teológianár, jeles erdélyi román író mondta, aki példának hozta fel *Șioldea* hősiessége mellett arra, hogy mit jelent a románok hozzájárulása az ellenséggel szembeni harchoz, s egyben megfogalmazta a román nép vágyát: „*Mi mindvégig teljesítettük kötelességünket, és azzal a reménnyel zártuk le szemünket, hogy halálunk nem volt hiábavaló, és vérünk gazdagon fog gyümölcsözni!*”¹⁶ Az erdélyi sajtóban 1915-ben meg is jelent egy felhívás a háború román áldozatait tartalmazó jegyzék összeállítására, hogy azzal a háború végén érvelni lehessen a románokat megillető nemzetiségi jogok mellett. A háború kimenetelét nem lehetett előre látni, s ekkor a birodalom népei még remélték, hogy Ausztria–Magyarország győzni fog Oroszország ellen.

Különösen érdekes a román tisztek háború alatti sorsa szempontjából *Emil Rebreanu* hadnagyé, aki a marosvásárhelyi honvédiskolában kapott katonai felkészítést. A frontra indulás előtt, 1914. augusztus 6-án ezt írta testvérének, *Liviu Rebreanunak*, aki az *Akaszottak erdeje* című háborús regényével vált később világhírűvé: „*Nem félek a háborútól, sőt: éljen Ausztria!*” A következő évben, 1915 júniusában ezeket a sorokat küldte a Bukarestben tartózkodó testvérének: „*Az újságok sokat írnak Oroszország diplomáciai próbálkozásairól Romániával szemben. Mi bármilyen esetlegességre készen állunk, és jaj lesz azoknak, akik ellenünk próbálnak fellépni. Minden vonalon győzünk, és ez a háború végének a kezdete.*”¹⁷

Románia 1916. augusztus végi hadba lépése azonban változást hozott. A román hadsereg vezérkara a következő felhívást intézte az osztrák–magyar hadseregbe behívott román kato-

https://nagyhaboru.blog.hu/2015/09/23/szlovak_nemzetisegu_katonak_harcteri_magatartasa_a_haboru_vegen

¹⁵ Miklós Tamás: i. m.

¹⁶ Sigmirean, C.: i. m. 33.

¹⁷ Sigmirean, C.: i. m. 34–35.

nákhöz és tisztékhez: „Mától a helyetek nem az osztrák–magyar hadseregben van, hagyjátok el sorait, gyertek tartózkodás nélkül a román zászlók alá, hogy velünk harcoljatok boldogságunkért, boldogságotokért. Gyertek, valósítsátok meg Nagy-Romániát.”¹⁸ Viszonylag kevesen mozdultak. A Monarchia hamar visszavágott, s német segítséggel alig egy hónap alatt kiszorították Erdélyből a román királyi hadsereget, sőt december elején már Bukarestet is elfoglalták. Sem a Monarchia hadseregébe besorozott román katonák, sem az otthon maradt értelmiségiek, sem a román parasztok nem sejtették ekkor még, hogy két éven belül vége lesz az Osztrák–Magyar Monarchiának.

Emil Rebreanu sorsa jól példázza azt a lélektani helyzetet, amibe az erdélyi és a bánáti románság került, amikor nemzettársaikkal kellett harcolni. Az a körülmény, hogy a román frontra helyezték, megváltoztatta a tiszt álláspontját, és tudatát másfajta érzelmek töltötték ki: „Sebeim majd begyógyulnak, mert mik ezek a mostani lelki bántalmakhoz képest? Én nem leszek jobban, és nem leszek nyugodt, míg e háború tart, s míg lelkiismeret furdalásom lesz, hogy talán épp én fogom megölni (...) Liviut”.¹⁹ Megpróbált átjutni a front vonalán Romániába, de elfogták, és a császári hadsereg dezertálás miatt halálra ítélte.

Liviu Rebreanu regénye, az *Akasztottak erdeje*, amit részben a testvére halála ihletett, jól mutatja be a hűségkriszt, ami akkor kezdődött, amikor a magyarországi románok szembe találták magukat a Román Királyság hadseregével. Ez a találkozás a valóságban nem okozott látványos dezertálásokat. De Románia hadba lépése, valamint az idős császár, Ferenc József halála megingatta a románok trónhűségét, hiszen választaniuk kellett a korona és az állam iránti hűség és a nemzeti szolidaritás eszméje között. A román tiszték legtöbbször hű maradt a Monarchiához mindaddig, míg a felbomlás be nem következett. A háború végén azonban, amikor választani lehetett a Monarchiából kivált Magyarország iránti hűség és a Román Királyság között, a román tiszték túlnyomó többsége az utóbbit választotta.

A háborús vereség és a Monarchia felbomlasztása

Amikor Ferenc József halálát követően, 1916. december végén *IV. Károly* foglalta el a trónt, hirtelen felcsillant a remény, hogy hamarosan vége lesz a harcoknak. A fiatal uralkodó, aki még a 30. életévét sem töltötte be, azonnal békekötési tervvel állt elő. Látva a háború szörnyűségeit, azt vallotta, hogy egy király legszentebb kötelessége a béke helyreállítása. Ő volt az egyetlen a vezető európai politikusok közül, aki támogatta XV. Benedek pápa megbékélést szolgáló erőfeszítéseit. Tervei azonban 1918 áprilisára kudarcba fulladtak. Ekkor még kevesen sejtették, hogy ezzel kútba estek a Monarchia megmentésére irányuló törekvések is.

Azt követően, hogy 1918. március 3-án a Szovjetunióval a központi hatalmak megkötötték a breszt-litovszki békét, a német hadvezetés arra építette stratégiáját, hogy a keleti frontról folyamatosan átcsoportosítja hadosztályait nyugatra, s a francia fronton csikarja ki a győzelmet. Am a háború menetében sorsdöntő fordulat állt be 1918 nyarán. Májustól nagy számban érkeztek a nyugati frontra az amerikai csapatok, így havonta kétszázezer fővel erősödött az antanthaderő, ami reménnyel töltötte el a katonákat, s erőt adott nekik. Ugyanakkor az elhúzódó harcok kimerítették a központi hatalmak tartalékait, s az antanthatalmak technikai és anyagi fölénye egyre inkább kiütközött. Szeptember és október hónapjait a köz-

¹⁸ Sigmirean, C.: i. m. 35.

¹⁹ Sigmirean, C.: i. m. 35.

ponti hatalmak részéről a reménytelen küzdelem mellett az egymást érő fegyverszüneti kérelmek és a felkavart háttérország mozgólódásai jellemezték. Németország és a Monarchia végül úgy volt kénytelen feladni a harcot, hogy a frontok még határainkon kívül húzódtak. Bár a háború végére kialakult általános elégedetlenség a Habsburgok birodalmában felerősítette az autonómiaigényeket és az önállósodási törekvéseket, a felbomlásban a külső tényezők domináltak: lényegében az antanthatalmak mondták ki a Monarchia felett a halálos ítéletet.

Franciaország 1917 végétől – 1918 elejétől kezdeményezőbb volt a kelet-közép-európai régióban angolszász szövetségeseinél, akik többnyire elfogadták, és kisebb-nagyobb késéssel követték Párizs lépéseit a nemzetiségek emigráns szervezeteinek elismerésében és a Monarchia felosztására vonatkozó tervekben. Franciaország nagyobb aktivitásához minden bizonynyal hozzájárult külpolitikájának tradicionális szárazföldi irányultsága mellett, hogy a háborús embervesztések jobban sújtották, és az orosz szövetséges kiesése után jobban fenyegette a német offenzíva veszélye. A francia stratégiai-biztonságpolitikai érdekek játszottak döntő szerepet abban, hogy Oroszország kiesése után a Németországgal szembeni ellensúlyt keresve határozták el előbb a lengyel függetlenségi törekvések támogatását, majd a délszláv egységmozgalom és a cseh emigráció törekvéseinek felkarolását, végül pedig Kelet-Közép-Európa kisállami átalakítását a különbékét kötni képtelen, Németországtól függő hatalommá vált Monarchia helyén.²⁰ Így akarták megakadályozni Európa keleti felén a német túlsúlyt, illetve azt, hogy Németország szerezzé meg az oroszországi nyersanyagokat, és nagy erőket tudjon átcsoportosítani a nyugati harctérre. A térség fokozatos felértékelődését mutatja, hogy az antant 1918 januárjában döntött a független Lengyelország helyreállításáról. Ekkor még az antanthatalmak a Monarchia felosztását nem tervezték, csupán átszervezését, nemzeti autonómiák alapján. Ezt tartalmazta *Thomas Woodrow Wilson*, amerikai elnök 1918. január 8-i 14 pontos békejavaslata is. Az antant Monarchiával kapcsolatos politikai stratégiájában 1918 nyarán, kora őszén állt be fordulat, amit jól tükröz, hogy június 29-én a francia, augusztus 9-én az angol kormány ismerte el hivatalosan a Csehszlovák Nemzeti Tanácsot, mint de facto kormányt, s ezt az USA szeptember 14-i hasonló lépése követte.

A bolgár front összeomlása után, október 4-én a Monarchia békejegyzéket juttatott el az USA elnökéhez, melyben az „wilsoni pontok” alapján javasolt fegyverszüneti tárgyalásokat. A gazdaságilag kimerült birodalom vezetése utolsó mentsvárként tekintett az európai osztozkodásban közvetlenül nem érdekelt, és igazságos békét hirdető amerikai elnökre. *IV. Károly*, az ifjú uralkodó, hogy mielőbb békét köthessen, és birodalmát megmenthesse, október 16-án manifesztumot adott ki Ausztria föderatív állammá való alakításáról. A rendelet német-osztrák, cseh, délszláv, lengyel és ukrán szövetségi államot nevezett meg, és a népeknek nemzeti tanácsok szervezését javasolta saját letelepedési területükön. Az elkésett intézkedés nem volt alkalmas arra, hogy a nemzetek elszakadási törekvését lefékezze, éppen ellenkezőleg, inkább felgyorsította azt, egyúttal békés kereteket biztosított az egyes nemzeti területek elhatárolódására és leválására. A cseh emigráció vezetői, *Masaryk és Beneš – Fejtő Ferenc* szavaival „a propaganda két lángelméje” – eddigre sikeresen meggyőzte az antant vezetőit Csehszlovákia megalapításának fontosságáról, ami összefüggött a Monarchia felosztásának tervével. Beneš 1918. október 14-én Párizsban jelentette be az Ideiglenes Csehszlovák Kor-

²⁰ Kecskés D. Gusztáv: *Paradigmaváltás Párizsban. Franciaország Kelet-Közép-Európa politikájának átalakulása az első világháború idején*. Németh István (szerk.): *Az első világháború, 1914–1918. Tanulmányok és dokumentumok*. L'Harmattan, Budapest, 2014, 187–207.

mány megalakítását, majd a még nem létező állam kormányát sikerült napok alatt elismertetnie az antanthatalmakkal.

A Monarchia felbomlásához döntő lökést adott az 1918. október 18-i amerikai válaszigazgató, amely amellett, hogy a népek önrendelkezési jogát hangsúlyozta, közölte, hogy az „elnök nincs már abban a helyzetben, hogy a népek pusztá autonómiáját ismerje el a béke alapjainak”, hiszen az USA már elismerte hadviselő kormánynak az emigráns Csehszlovák Nemzeti Tanácsot, továbbá a „*délszlávok nemzeti szabadságtörekvéseinek jogosságát is messzemenőig magáévá tette*”.²¹ Bár IV. Károly manifesztuma a föderalizálásról a magyar politikai elit elutasító álláspontja miatt Magyarországra nem vonatkozott, a Wekerle-kormány igyekezett elhatárolni az országot a Lajtán túli folyamatoktól, ezért a dualista rendszert elvetve, a perszonálunióban kereste a megoldást. Ebben a magyar politikai elit és az országgyűlés többsége is támogatta, beleértve a dualizmus korábbi szilárd híveit, ifj. *Andrássy Gyulától Tisza Istvánig*. Azonban a manifesztum nyilvánvalóan jelentős hatást gyakorolt a magyarországi nemzetiségekre is, akárcsak *Andrássy békejegyzéke*, valamint Tisza október 17-i beszéde, amelyben elismerte a háború elvesztését.

A következő napokban a hazai nemzetiségi képviselők is megnyilatkoztak az országgyűlésben. Október 18-án *Alexandru Vaida-Voevod* önrendelkezési jogot követelt a magyarországi román nemzet számára. Másnap *Ferdiš Juriga*, a Szlovák Nemzeti Párt képviselője hasonlóképpen cselekedett a szlovákok nevében, utalva az uralkodói rendeletre: „*követeljük a jogot, hogy – miként azt Károly király is akarja – külön nemzetként a magunk saját és külön állami közösségét alkothassuk azon a területen, amelyen le vagyunk telepedve*”.²² Ezek a nyilatkozatok határozott igénybejelentések voltak, ám amikor a Monarchia közös minisztertanácsa az USA-jegyzékre reagálva október 22-én elismerte a délszláv egységet a birodalmon belül, a horvát csapatok elfoglalták Fiumét.

A délszláv területek elkülönülését a Monarchia vezetése sokkal inkább hajlandó volt elfogadni, mint az önálló Csehszlovákiát, mert az utóbbi az osztrák-német és a magyar érdekeket is súlyosan sértette. A cseh tartományok lakosságának egyharmada, több mint hárommillió fő a német etnikumhoz tartozott, és a csehszlovák tervek az új ország egy részét Magyarországból akarták kihalászni. Pár nap múlva, október 27-én ifj. *Andrássy Gyula*, a Monarchia utolsó külügyminisztere a háború mielőbbi lezárása érdekében újabb jegyzékében már elismerte a délszlávok és a „cseh-szlovákok” függetlenséghez való jogát is, és bejelentette a Németországgal kötött katonai szerződés felbontását. Bár a diplomatikus megfogalmazást úgy is lehetett értelmezni, Bécs még nem adta fel a reményét, hogy a cseheket és a délszlávokat megnyerheti a föderalista elképzelései számára, valójában kevés realitása volt annak, hogy az önállósodásra törekvő nemzetek a birodalmon belül maradjanak, és ahogy IV. Károly elképzelte, a szövetségi állammá vált Ausztria képviselőjében közösen menjenek a béketárgyalásra. Hiszen ily módon osztozniuk kellett volna a vereségben. Sokkal kedvezőbb alternatíva volt a győztesek oldalán befejezni a háborút oly módon, hogy az antanthatalmak szövetségeként új államokat alkothattak, illetve győztes államokhoz csatlakozhattak.

²¹ Az amerikai válaszigazgatóhoz lásd: Siklós András: *A Habsburg birodalom felbomlása 1918. A magyarországi forradalom*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1987, 120–125.

²² Michela, Miroslav: *Csehszlovákia létrejött és a szlovák kérdés 1918–1920*.

<http://www.modern-tortenelem.hu/clanek/csehszlovakia-letrejtote-es-a-szlovak-kerdes-1918-1920/>

Miután október 28-án délelőtt nyilvánosságra került Andrassy válasza az USA-jegyzékre, Prágában azonnal tüntetés kezdődött, s a Monarchia népei közül elsőként a csehek az elszakadás útjára léptek, s kikiáltották a független csehszlovák államot. Másnap, október 29-én pedig a zágrábi nemzetgyűlés mondta ki a horvát–magyar államközösség megszűnését, valamint Horvátország, Dalmácia és Fiume egyesülését, illetve e területek Monarchiából való kiválását.

Az őszirózsás forradalom és a Károlyi-kormány nemzetiségi politikája

A háborús nyomor és a katonai vereség kiváltotta elégedetlenség Magyarországon 1918. október végén az ún. őszirózsás forradalomba torkollt, amely hatalomra juttatta a független, demokratikus Magyarországot hirdető, magát antantbarátnak valló *Károlyi Mihályt* és a dualista rendszer ellenzékét alkotó pártokat, melyek a Magyar Nemzeti Tanácsba tömörültek. A Károlyi-kormány nem volt felkészülve sem a külső tényezők által is inspirált nemzetiségi elszakadási törekvések kezelésére, sem a magyar területek védelmére, és rontotta a helyzetet, hogy az új garnitúrát államigazgatásban, külügyekben kevésbé járatos politikusok alkották. A pacifizmusról könyvet író *Linder Béla* vezérkari ezredes lett a külügyminiszter, aki hibát hibára halmozott. November 1-én – két nappal a padovai fegyverszünet megkötése előtt – felhívással fordult a különböző frontokon harcoló, Magyarországról sorozott ezredekhez, s felszólította őket a harcok azonnali beszüntetésére. Felhívásában nem tette hozzá, hogy a harcok beszüntetését nem lehet egyoldalúan végrehajtani, s az üzenetet titkosítatlanul, rádióon is továbbították, ami a hadseregben nagy zavart okozott, s hozzájárult a bomláshoz, főként az olasz fronton. A parancs konkrét utasításokat is tartalmazott a katonák leszerelésére és fegyver, lőszer és felszerelés nélküli hazairányítására. Mivel a Károlyi-kormány tartott attól, hogy a hazaözlő, elégedetlen katonák miatt nehéz lesz konszolidálni a hátszöveget, a rendelkezés azt célozta, hogy „egyetlen magyar katona se lépesse át a fegyveresen a magyar határt”. Linder éppen az első felvidéki csehszlovák betörés kezdetén, november 2-án mondta el a hírhedt, „pacifista” beszédét az Országház előtt, ahol a háború után beköszöntő világbékét vizionálva mondta el szállóigévé vált sorait: „az új győzedelmes élet a pacifizmus jegyében születik meg. (...) Megbuktak a hamis ideálok! Soha többé háborút! Nem kell hadsereg többé! Soha többé katonát nem akarok látni!”²³

A hadsereg szinte teljes leszerelésének terve, figyelembe véve az épp csak függetlenné vált ország bizonytalan külpolitikai helyzetét és éppen labilissá váló határait, egyenesen irracionálisnak tűnik. Ráadásul végrehajtása is rosszul sikerült, ugyanis a nehézfegyverzetet hátrahagyó katonák jellemzően a kézfegyvereikhez ragaszkodtak, s azt sok esetben megtartották, mert abban hazatérve létbiztonságukat látták.²⁴ A „fegyverek elhajigálása” a beszámolók szerint sokkal kevésbé volt jellemző, mint amennyire az elterjedt a köztudatban. A korabeli beszámolók alapján az valószínűsíthető, hogy a hazatérő alakulatok legalább egyharmada fegyelmezett és harcképes állapotban volt november elején.²⁵ A szerb és a román frontról érkező csapatok nagyobb része megőrizte rendjét, ezzel a szemben a „legrosszabb és fegyelmeztelenebb állapotban” az ukrán területeken megszálló feladatokra alkalmazott egységek vol-

²³ Hajdú Tibor: Linder Béla és Pogány József a hadügy élén. *História*, 2008/9. sz. 33.

²⁴ Pollmann Ferenc: *Trianon felé. A magyar hadsereg ügye a kiegyezéstől Trianonig*. Püldo Kiadó, Budapest, 2008, 44.

²⁵ Salamon Konrád: *Nemzeti önpusztítás 1918–1920*. Korona Kiadó, Budapest, 2001, 63.

tak, melyek sokkal nagyobb távolságot kényszerültek megtenni, ráadásul polgárháború sújtotta területeken keresztül.²⁶

A posztra alkalmatlan Linder lemondása előtt még egy nagy baklövést elkövetett: november 5-én arról nyilatkozott, hogy a frontról visszatérő katonákat családjukhoz fogja hazazengedni, ahelyett, hogy a laktanyákba terelte volna őket. Az ellenőrzött keretek közt folyó, biztonságos, lassított leszerelést, a katonák „zsoldjának” (leszerelési illetékének) kifizetését, civil ruhával való ellátását, a fegyverek biztonságos begyűjtését egyedül ez a megoldás biztosíthatta volna.²⁷ Ehelyett a napokig, sőt hetekig „kóborló”, részegeskedő katonák rontották a közbiztonságot, sok helyütt fosztogattak, helyenként gyilkoltak is. Jellemző, hogy Németországban másfél év alatt vezényelték le a nagy létszámú hadsereg leszerelését, s vezették vissza a katonákat a civil életbe és a békés termelő munkába, ami még így sem volt zökkenőmentes. Az év végéig, két hónap alatt közel másfélmillió, Magyarországról besorozott katona hagyta el a hadsereg kötelékét (tegyük azonban hozzá: jelentős részük a hazai nemzetiségek soraiból származott), ami súlyos szociális és politikai problémát okozott, hiszen tömegével teremtett bizonytalan egzisztenciákat, munkanélkülieket, földkövetelőket, s egyúttal elkeseredett, szélsőséges nézetekre fogékony elemeket szabadított rá a társadalomra.

A hadsereg szélnek eresztése azzal a következménnyel járt, hogy november közepén a kormány egyetlen jól megszervezett, ütőképes hadosztállyal sem rendelkezett.²⁸ Pedig a sajtó egy része már november első heteiben is figyelmeztetett a külső veszélyre, s határozottan bírálta a kormányt naiv pacifizmusa és a határvédelem terén mutatott „erélytelen” magatartása miatt. *„Esengve kérjük a kormányt, védje meg az ország ezeréves határait, mentse meg Magyarországot területi integritását”* – írta például az Új Nemzedék.²⁹

A Károlyi-kormány Jászi Oszkárt mint tárca nélküli minisztert bízta meg a hazai nemzetiségekkel való megállapodások előkészítésével. A Jászi-féle apparátus a tervezetek kidolgozásakor az antant segítségére számított Károlyi pacifista stratégiájára épített, s nem számolt aktív honvédelemmel. Károlyi úgy vélte, hogy az ország integritását az átmeneti katonai megszállás ellenére is fenn lehet tartani, ugyanis álláspontja szerint a magyar állam területét a nemzetközi jog szempontjából legitim módon csak a békekonferencia változtathatja meg. Károlyi nagyhatalmi garanciákat kívánt szerezni a magyar határok megőrzéséhez, ám ez a törekvése a külpolitikai helyzet és antant szándékainak teljes félreértésén alapult.

Jászi – a fentiekkel összhangban – a nemzetiségi vezetőkkel átmeneti, provizórikus meg egyezések kialakítására törekedett, hogy a békekonferencia döntéséig rendezze a helyzetet. Azt kívánta felmutatni a győztes nagyhatalmak előtt, hogy az új, demokratikus Magyarország széles körű autonómiát s ezzel együtt elfogadható alternatívát tud nyújtani a nemzetiségei számára. Munkatársaival többféle tervezetet dolgoztak ki, Magyarország kanton-rendszerű átalakításától (keleti Svájc koncepciója), az etnikai határvonalvonalhoz igazodó ruszin, illetve szlovák területi autonómiáig. Károlyi és Jászi abban bízott, hogy ezekkel a megoldásokkal lehetőség lesz az országnak méltányos békeszerződés megkötésére, vagy akár vitás területek

²⁶ Révész Tamás: 1918: az erőszak éve. Fegyelem és lázadás a hadseregben az első világháború végétől a Tanácsköztársaság kikiáltásáig. Rubicon, 2017/7–8. sz. 17–22.

²⁷ Vö.: Ormos Mária: *Világháború és forradalmak 1914–1919*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2009, 50–51.

²⁸ Ormos Mária: *Magyarország két világháború között (1914–1945)*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 1998, 35. 51–54.

²⁹ *Új Nemzedék*, 1918. november 9.

hovatartozását eldöntő népszavazások elérésére.³⁰ Jászi tárgyalásai azonban már november közepén kudarcot vallottak a román vezetőkkel, mivel a magyar kormány nem tudott annyit kínálni, amivel a másik fél megelégedett volna. Az antant által támogatott bukaresti kormány befolyása, katonai és politikai erőfölénye az elszakadási törekvést, illetve a Nagy-Románia-hoz való csatlakozást erősítette.

A csehszlovák orientáció és ellenzói a Felvidéken

1918. november végén került sor a magyar–szlovák tárgyalásokra Jászi és a csehszlovák kormány megbízottja, a szlovák Milan Hodža között. A szlovák nemzetiségi vezetők, akik az 1918. október 30-i turócszentmártoni deklarációban a csehszlovák orientáció mellett kötelezték el magukat, úgy gondolták, hogy a győztes antant által támogatott csehszlovák államalapítási terv elfogadása lehet a legjobb taktika, amely a magyaroktól való különválással saját országot, saját államot teremt. Jászi a „Tót Impérium” tervezetében széleskörű kulturális és közigazgatási autonómiát és kormányzati kondomíniumot (közös szlovák–magyar fennhatóságot) helyezett kilátásba, ami a Prágából irányított, Csehszlovákiába tagolódó Szlovákia alternatívája lehetett volna. E szerint a Szlovák Nemzeti Tanács igazgatása alá kerültek volna a szlovák többségű járáások, köztük öt vármegye teljes területe. Hodža kilencpontos ellentervezetében a szlovák fennhatóságot nagyobb területre kívánta kiterjeszteni, és három etnikai határ közelében fekvő várost is igényelt, Selmechányát, Pozsonyt, Kassát. Az utóbbi két nagyváros azonban etnikailag nem volt indokolható a szlovák lakosság alacsony arányszáma miatt (15% alatt). Hodža bejelentette a teljes hatalomátvétel igényét, beleértve a magyar fegyveres erők kivonását, s csak bizonyos gazdasági közösség fenntartását ismerte el. Célja az volt, hogy ügyesen taktikázva rávegye a magyar kormányt, hogy a polgári közigazgatást és a rendfenntartást engedjék át a Szlovák Nemzeti Tanácsnak.³¹ Bár Csehszlovákia antant által elismert hatalom volt, az új állam hatalma a Felvidéken ekkor még nyomokban sem létezett, a Szlovák Nemzeti Tanács befolyása csak az északnyugati régióban érvényesült, és egyelőre a prágai kormány fegyveres ereje is elégtelennek bizonyult a tervek végrehajtására.

1918 novemberében a Felvidék keleti felében, főként Sáros, Zemplén és Abaúj vármegyékben, valamint a Szepességben sorra születtek a Magyarországhoz való lojalitást kifejező állásfoglalások, nyilatkozatok a megalakuló nemzeti tanácsok és más helyi szervek részéről, beleértve számos település szlovák tanácsait és egyesületeit. Magyarországhoz való ragaszkodását kinyilvánította a szlovák etnikai határon belül fekvő, vegyes lakosságú Bártfa is, ahol a városlakóknak csak egyharmada volt magyar anyanyelvű, 39%-a vallotta magát szlovákajkúnak, míg egynegyede németnek. Bártfa közgyűlése deklarációjában tiltakozott a „*a cseh vagy csehszlovák állam azon törekvése ellen*”, hogy „*a független Magyarország területére hódító törekvéseket táplál, s különösen, hogy Sáros ősi földjét és benne Bártfa városát, az egy és oszthatatlan Magyarországhoz ezer év óta tartozó területet népjogellenesen és a történelmi jogok meghamisításával beolvassza, határaiba vonja, államisága alá rendelje. (...) A sárosi nép – mint írják – a maga egészében, úgy a múltban, mint a mostani világháborúban vérzett és küzdött a magyar hazáért, a jobb jövőért (...) ünnepélyesen országvilág előtt kinyilatkoztatja, Magyarországtól el-*

³⁰ Fedinec Csilla – Vehes Mikola (szerk.): *Kárpátalja, 1919–2009. Történelem, politika, kultúra*. Argumentum – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, Budapest, 2009, 23–24.

³¹ Popély Gyula: *Felvidék 1914–1920*. Magyar Napló, Budapest, 2010, 196–204.

*szakadni nem akar, sem külön nemzetiségi egységgé tömörülni, hanem meg akar maradni annak közjogi része gyanánt, mint eddig volt.*³²

November 2-án Eperjesen alakult *Vichodnoslovenska Rada* („Keleti Tót Tanács”) vezetője, *Dvortsák Győző*, szlovák nevén *Viktor Dvorčák*, a Turócszentmártonban működő Szlovák Nemzeti Tanáccsal szemben ellensúlyt képező politikai mozgalmat indított. Dvortsák a magyar orientáció elkötelezett híveként szervezte a „keleti tótok” mozgalmát, amiben több, hasonló nézeteket valló helyi értelmiségi is támogatta. Kifejezték tiltakozásukat „*a nyugati tótok illetéktelen gyámkodása ellen*”, követelték „*a keleti tót nép*” önállóságát, s kimondták, hogy tanácsuk csatlakozik a budapesti Magyar Nemzeti Tanácshoz. Dvortsák a Jászinak címzett november 14-i beadványában kérte, hogy a magyar kormány ismerje el Keleti Tót Tanácsot a keleti szlovákság érdekvédelmi szervének, azzal indokolva kérését, hogy „*Abaújtorna, Bereg, Gömör-Kishont, Sáros, Szepes, Ung és Zemplén vármegyék tótsága*” nem ért egyet a turócszentmártoni Szlovák Nemzeti Tanács csehszlovák orientációjával. A magyar államon belül követelték a kulturális autonómiát, valamint a nyelvi és nemzeti jogok tiszteletben tartását. Határozataikat egy hét múlva, a Szepes vármegyei Iglón tartott nagygyűlésükön megerősítették. Jászi feltűnően hűvösen kezelte a Dvortsák-féle mozgalommal való kapcsolatot, ugyanis a Károlyi-kormány a turócszentmártoni Szlovák Nemzeti Tanácsot, illetve annak vezetőit ismerte el a szlovákság politikai képviselőjeként.

Körmöcbánya Magyar Nemzeti Tanácsa, a titkárává választott neves hungarológus, Gragger Róbert egyetemi tanár javaslatára november 20-án aláírásgyűjtést indított az „*imperialisztikus cseh törekvések*” elleni tiltakozásul. Hangsúlyozták, hogy e törekvések olyan területek megszerzésére irányulnak, ahol csehek egyáltalán nem is élnek, s mindezt az itt élő népek feje fölött akarják végrehajtani, beleértve a szlovák lakosságot is. Nyilatkozatukat megfogalmazták és kiküldték magyar, szlovák és német nyelven is. *Felsőmagyarország népeinek kérése a nemzetközi békekonferenciához* címmel indított akciójuk keretében egymillió tiltakozó aláírást kívántak összegyűjteni „*albumba kötve a békekonferencia asztalára.*”³³ Bár néhány hét alatt közel negyedmilliónyi támogató nyilatkozat gyűlt össze,³⁴ nem ez döntött, hanem az adott hatalmi helyzet. A Körmöcbányára december 14-én bevonult csehszlovák csapatok véget vetettek az aláírásgyűjtő akciónak, s a népszavazás lehetősége a Felvidék népének nem adatott meg.

A prágai kormány tartott attól, hogy a csehszlovák irányzatnak nincs kellő befolyása a szlovák nép körében, s még a magyar kormány autonómiajavaslatra is hatással lehet rájuk. Egyértelműen Beneš párizsi kapcsolataitól várták a megoldást. A külpolitikai helyzet kedvezett: *Clemenceau* francia befolyású Kelet-Közép-Európa kialakítására törekedett, és ebben szövetségesekre kívánt támaszkodni, többek közt Csehszlovákiára. Mivel a többi antant-hatalom ebben nem akadályozta, Beneš párizsi lobbizása sikerrel járt.³⁵ Ennek híre azonban némileg késleltetve, december elején ért el Budapestre. A magyar fővárosba küldött *Ferdi-*

³² Völgyesi Zoltán: *Impériumváltás elleni tiltakozások a Felvidéken, 1918 végén* (I. rész). Archivnet, 2017. 5. sz.

<http://www.archivnet.hu/imperiumvaltas-elleni-tiltakozasok-a-felvideken-1918-vegen-i-resz>

³³ Völgyesi Zoltán: i. m.

³⁴ Szarka László: *A szlovák autonómia alternatívája 1918 őszén.*

<http://www.nogradhistoria.eu/data/files/186527950.pdf>

³⁵ Vö: Ádám Magda – Ormos Mária (szerk.): *Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről 1918–1919.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1999.

nand Vix alezredes, a budapesti antant katonai misszió vezetője december 3-i levelében közölte Károlyival a Párizsból kapott utasításokat, mely szerint az antantszövetséges csehszlovák államnak jogában áll elfoglalni a „szlovák területeket”, s felhívta a magyar kormányt, hogy „haladéktalanul vonja vissza csapatait”.

A magyar kormány a követelések teljesítése mellett döntött. Károlyi – megérezve kormánya nemzetközi elszigeteltségét és eszköztelenségét – meghajolt az antanttervek előtt, s ezt kérte az ország lakosságától is. Másnap felhívást intézett a magyar néphez: „Magyarok! A Népköztársaság kormánya arra kér benneteket, hogy hajoljatok meg e kényszerűség előtt, ne nyújtsatok sem alkalmat, sem ürügyet arra, hogy összeütközésre vagy éppen vérontásra kerüljön sor. Ne feledjétek, hogy minden ilyesféle eset rontaná helyzetünket a nemsokára összeülő nemzetközi békekonferencián.”³⁶ Mivel a Vix közvetítette párizsi utasítás nem írta körül „Szlovákia”, illetve a magyar kormány részéről kiürítendő terület határait, erről Hodža és Bartha Albert, a kormány új hadügyminisztere egyezett meg. Így született meg a megállapodás december 6-án az észak-magyarországi etnikai határhoz igazodó ideiglenes demarkációs vonalról. Ez magyar részről azt jelentette, hogy jelentős területek fölötti befolyás veszik el, ami érzékenyen érintette a demarkációs vonaltól északra eső magyarlakta vidékeket, illetve azokat a nem magyar közösségeket, akik nem kívántak elszakadni az anyaországtól. De még ez a vonal is kedvezőbb volt, mint a későbbi államhatár, ugyanis a Dunától és az Ipolytól északra húzódott, s magyar fennhatóság alatt maradhatott Pozsony, a Csallóköz, Galánta, Érsekújvár, Léva, Losonc, Rimaszombat, Rozsnyó, Kassa és Ungvár.

Mire a december 6-án kijelölt vonaltól északra fekvő területeket a csehszlovák csapatok megszállták, Benešnek sikerült elérnie Párizsban, hogy az antant Prága számára kedvezőbb határt jelöljön ki. Vix alezredes december 23-án közölte ezt a döntést, s ezzel a magyar kormányt újabb területek kiürítésére kötelezték.³⁷ Ennek következtében a cseh légiók bevonulhattak Kassára (december 29-én), Pozsonyba (január 1-én), és előrenyomulhattak a Duna-Ipoly-vonalig. Mire a békekonferencia január 18-án megnyílt, már Prága birtokába került a Felvidék déli, magyar többségű területe is.

Mivel a Károlyi-kormány értelmezése nyomán a helyi lakosság a csehszlovák megszállást csak átmeneti jellegűnek vélte, a bevonuló cseh katonasággal szemben többnyire semmiféle ellenállást sem tanúsított, sőt alig tiltakozott. Az ellenállásról a magyar kormány igyekezett a lakosságot lebeszélni, mondván, hogy minden összeütközés ártana, és rontaná az esélyeket a békekonferencián. Nem meglepő, hogy fegyveres védelmi kísérletre csak pár helyen került sor, így például Érsekújvár környékén, továbbá a mátyusföldi Pered és Deáki községeknél, ahol a bevonuló légiókat a helyi nemzetőrség próbálta feltartóztatni, ám ezek eleve esélytelen, kétségbeesett próbálkozások voltak.³⁸ A felvidéki területek sorsáról a hatalmi erőviszonyok döntöttek, legkevésbé sem az ott élők akarata.

³⁶ Litván György (szerk.): *Károlyi Mihály levelezése 1905–1920*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978, 305–306.

³⁷ Litván Gy.: i. m., 343–344.

³⁸ Simon Attila: *A Csehszlovákiához került felvidéki magyarok (1918–1921)*. In Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, 2008, 36–37.